

Rapport från lättvandrad naturguidning vid Barnsjön den 1 april 2022

Martina Kiibus

En råkall aprildag med 18 deltagare. Drygt hälften var nya eller nya för i år och resten hade varit med tidigare. Från ca 30 år och uppåt. Information via kommunens hemsida, vänner, Tyresös facebook-sida och Aktuella händelser i Tyresö.

Vi började vid hpl Tyresö gymnasium där jag introducerade guidningen och hälsade välkomna. Så tog vi oss in i skogen där jag berättade att Barnsjöskogen ska bli ett naturreservat och lite om reservatsprocessen. På en gran hängde en tuss tagellav som vittnade om den rena luften och skogens höga värden.

Trots den kalla dagen hittade vi några vårblommor. Dagens första var blåsippor som dragit ihop sig lite i kylan. Berättade att blåsippor liksom många andra blommor öppnar sig när det är fint väder och pollinatörerna som är växelvarma är ute och flyger och kan pollinera. När det är som idag finns det ingen anledning för blåsippor att exponera sina ståndare och pistiller. Men när det väl är varmt och soligt så fungerar de vita ståndarna och pistillerna som en slags vägvisare till pollinatörerna som gör att de hittar till nektarn och det pollen som finns i blomman. När de sedan flyger från blomma till blomma så fastnar det lite pollen på dem som lossnar i nästa blåsippa och på så sätt bidrar pollinatörerna till att det blir nya blåsippor. En deltagare frågade om det här var en ”tanke” från blåsippan att ha vita kontrastfärger i mitten eller ett resultat av evolutionen. Jätterolig fråga som förde oss in på ett resonemang om evolutionen och hur selektionen fungerar. Överhuvudtaget fick jag många roliga och kluriga frågor från deltagarna, vilket kan vara en fördel när gruppen inte är så jättestor, att deltagarna vågar ställa fler frågor.

När blåsippor blommat över böjer de sig neråt så att fröet lättare ska falla till marken. På fröet sitter en oljedroppe (elaiosom) som myrorna gillar och släpar hem till stacken, men fröet kanske lossnar på vägen och på så sätt bidrar myrorna till fröspridningen.

Så tog vi oss till bäverdämnet. Det här dämnet är känt från radions Naturmorgon då de gjorde ett reportage om bävern och var just vid detta dämme. Där pratade de också om att bävern är en ekosystemingenjör. När de dämmer och skapar våtmarker så bidrar de till ökad biologisk mångfald. En ny studie har visat att våtmarker med bäver dessutom har en större rikedom av skalbaggar och växter än våtmarker utan bäver. Pratade om varför bävern dämmer och fäller träd och varför den var så hårt jagad att den utrotades helt i Sverige 1871.

Fortsatte längs den lilla bäcken där de bäverfällda asparna låg som plockepinn till ”Krusboda-ängen”, en av de ängsmarker som kommunen sparar och inte klipper som gräsmatta. Just den här ängen är en liten pärla, även om det inte var så mycket som stack upp nu, men jag uppmanade deltagarna att komma tillbaka under året och följa den. Pratade om områdets historia och bakgrunden till att det är så fin ängsflora här. Från Krusbodatorpet där klockaren bodde och där det bedrevs jordbruk fram till 50-talet till byggandet av bostadsområdena runt Wättingestråket.

Vi pratade också om hur viktigt det är att denna pärla nu sköts på rätt sätt, dvs med någon form av slåtter där man tar bort det slagna gräset. Vi pratade också om värdet av ängsmarker, den fantastiska mångfald som är knuten till dessa miljöer, både vad gäller blommor, pollinerande insekter och fåglar.

Vi gick vidare genom en liten blandskog till en ekkulle. På en av ekarna växte det fullt av ektickor, en rödlistad (hotad) svamp som är knuten till äldre ekar och som så väl visar på de höga naturvärdena runt Barnsjön. Vid foten av eken hittade vi dagens andra vårblomma, nämligen vårfryle. En liten oansenlig blomma som lätt faller under radarn bland alla blå- och vitsippor men är jättesöt när man tittar närmare på den med sina grönsvarta stjärnformade blommor. Den sprids också med hjälp av myror som vill ha dess fröns oljedroppar. För flera av deltagarna var vårfrylen dagens höjdpunkt.

Fortsatte till en ek som precis som ängen hör hemma i det öppna landskapet och är en biologisk skattkammare med sina 1500 – 2000 olika arter som behöver gamla ekar. Pratade om att för att bevara ett kulturlandskap så krävs det hävd, det går inte bara att lämna det för fåfot.

Vi gick tillbaka till huvudgångsvägen och fortsatte till en björk med en fin björkticka. Den växte rätt högt upp men man kunde se den fina släta vita undersidan. Björktickan blir lätt när den torkar och har använts som kork i flöten, men även som nåldyna och att stoppa verktyg i. Den björktickerötade björkveden lär ha använts som polermedel i urmakerier. Tycker det är så fascinerande, hur man tog tillvara på alla resurser som fanns i en närhet.

Gick vidare till en fantastisk grovstammig asp, ännu ett exempel på ett träd som är viktigt för så många andra arter. Jag har fått lära mig att på persiska så är den symbol för kärleken, den står stabil, men minsta vindpust får dess löv att darra. Och nog är det kärlek, att finnas till för så många andra! Aspen har dessutom en rik bark som gör att den är bäverns favoritträd. Och murknar i unga år, vilket gör den till lämpligt boträd för hackspettar och andra hålhäckande fåglar. På aspen växte bland annat cypressfläta och blemlav. En av de nya deltagarna frågade om skillnaden mellan mossa och lav. Det handlar om två olika typer av organismer. En lav är en symbios mellan en alg och en svamp medan en mossa är en annan växtgrupp. Mossor växer ofta fuktigt medan lavar är ganska torra och spröda.

Mitt emot aspen var det en murken granlåga som fick illustrera hur viktiga de döda träden är för att skogen ska vara ett levande ekosystem. Mängder av mossor, lavar, svampar och insekter måste ha döda träd för att kunna leva, arter som riskerar att utrotas när våra gammelskogar med alla sina döda och döende träd försvinner. Här hittade vi cypressfläta, husmossa och spår av brun barkbock, en långhorning (skalbagge) som går på nydöda tallar och granar och som spillkråkan älskar att äta.

Vi gick till ett berg där cypressflätan liksom vällde ner som ett grönt mjukt vattenfall. Vid foten av en grovstammig gran hittade vi några primörer, nämligen harsyreblad som deltagarna fick smaka på. En kvinna som hade ursprung i Asien hade aldrig ätit harsyra förut och tyckte det var jättegott! Från en gran på en slänt bredde de mosklädda rötterna ut sig längs slänten. Här hittade vi också cypressfläta, men också husmossa och kvastmossa. Försökte få deltagarna att se nyanser i det gröna, att det finns en sådan otrolig mångfald bland mossorna.

Strax efter aspen står en högstubbe av en gammal ek. Kronan knäcktes för något år sen men den är fortfarande imponerande och full av liv. Pratade om vikten av att träden får leva, åldras och dö i sin egen takt och att självdöda träd har en mycket högre mångfald än de som dött i förtid för motorsågen. Biologisk mångfald tar tid, helt enkelt! Visade mulmen, det pulver som bildas när eket passerat de vedlevande skalbaggnas magar och som är en förklaring till att eken är så full av liv. Det kan finnas flera hundra liter mulm i en gammal ek. Pratade om vikten av att låta döda träd finnas kvar i skogen, eftersom så många behöver döda och gamla träd för att kunna leva.

Fortsatte till en hasselbacke. Hassel är också en del av ett betat kulturlandskap som kräver hävd för att inte växa igen. Här hittade vi nästa vårblomma, nämligen hasselns fina små röda stjärnformade blommor. Det är pistillens märke som sticker ut ur knoppen. Mär pollen landar där utvecklas en pollenslang ner och in i själva pistillen och så blir det hasselnötter. Pratade om varför hasselnötter inte ingår i allemansrätten. Hasselblommorna var också en av dagens höjdpunkter för flera av deltagarna.

Fortsatte in på lite smala stigar i granskogen, där marken täcktes av ännu en mossa, nämligen krans(hak)mossa, en ganska grov lite piprensarliknande mossa. På en liten stubbe växte också den lilla bräkenmossan som fått sitt namn av att den påminner om ormbunken svartbräken.

Gick vidare till en grovstammig gran som stod invid en liten bäck och lyssnade på det härliga ljudet från ett litet vattenfall. Pratade om att det inne i skogen finns gott om gamla grova granar och att de står för en del av naturvärdena i skogen. Granar och våra andra träd bildar mykorrhizza med svampar, det vill säga ett underjordiskt samarbete ("wood wide web"!) där rötterna slingrar ihop sig med varandra och svamparna får socker från träden och träden får mineraler från svampen. Mykorrhizza utvecklas i äldre skogar och är en del i skogens funktion som kolsänka. Så gammelskogen är viktig både för mångfalden och för vårt klimat!

Under en annan grovstammig gran var det fullt av ekorrhagda kottar. Visade hur man kan skilja på grankottar som gnagts av större hackspett, skogsmus, korsnäbb eller ekorre. Både på sättet de gnager på men också var man hittar dem. Ekorrhagens kottar ligger ofta som här, öppet, de sitter ju uppe i granen och äter. Medan skogsmusen sitter lite mer i skymundan för att inte bli upptäckt av rovdjur så deras kottar hittar man lite mer dolt i skogen.

En deltagare undrade om granbarkborren. Trots att det är så många granar här så ser man inga granbarkborreangripna granar. Borrarna gillar inte doften av lövträd och det är en hel del inslag av lövträd i granskogen runt Barnsjön. Angreppen blir också som störst på torkstressade träd, men i en naturskog så blir det sällan så torrt som det kan bli i en granplantering. I en naturskog med döda träd finns det också bra bomiljöer för rovkärlar som äter granbarkborren. Och i äldre skogar med mykorrhiza så kan granarna kommunicera med varandra via svamparnas rötter och meddela att nu är ett angrepp på gång och se till att alla producerar försvarsämnen så att det blir någon slags flockimmunitet. Med andra ord är barkborren sällan ett problem i naturskogar.

Vi gick upp en lov till ett parti i skogen där det är fullt av klibbtickor på granlågor och knäckta högstubbar av gran. Klibbtickan är så fin med sin orangefärgade kant. Den är en så kallad nyckelart som gynnar många andra svampar och insekter så ofta är det en hel del ovanliga arter där det finns klibbticka.

Vi gick vidare till en fin våtmark. Pratade om att det är så fint i Barnsjöskogen för det finns som olika rum eller biotoper (naturtyper); hasselbacken, bäcken, ekkullen, ängen, granskogen och nu hade vi kommit till våtmarken. Mångfalden av biotoper skapar också en mångfald av arter eftersom olika växter och djur har olika krav på sina livsmiljöer. Här var det helt underbara kuddar av stor björnmossa, så inbjudande. Linné skrev när han såg sådana björnmossemattor att naturen var så fantastisk så att den till och med i vildaste ödemarken försåg oss med de finaste sängkläder. Pratade om våtmarkernas betydelse för den biologiska mångfalden och att våtmarken liksom gammelskogen är en viktig kolsänka.

Så kom vi fram till själva Barnsjön. Det känns ju lite som att stå vid en sjö i Norrland när man står vid Barnsjön. Inte en massa vass och kaveldun och omgiven av skog. Pratade om Barnsjöns hydrologi och att den är en av Stockholmstraktens få sjöar som är näringsfattig och

inte övergödd. Även om dess vattenkvalitet tyvärr försämrats en del på senare år. Här finns också gott om paddor och snok. Pratade om att en sjös vattenkvalitet i mycket hänger ihop med marken som avvattnas ner mot sjön. Barnsjöns avrinningsområde består framför allt av skog, så ska man behålla sjöns fina vattenkvalitet är det viktigt att skogen får vara intakt.

I strandkanten växte det skvattram, som deltagarna fick dofta på. Skvattram är släkt med rhododendron och har en ganska tung doft, jag tycker att den doftar myr. Den har använts för att fördriva ohyra men även för att brygga mjöd. Men Linné påstod att då fick man ont i huvudet och att man kunde bli såväl rasande arg som rasande kär om man intog skvattram!

Så gick vi vidare upp till nästa biotop; hällmarkstallskogen. Pratade om tallens rikedom på c-vitamin i såväl barr som innerbark och att barkbröd varit ett sätt att hålla skörbjuggen stången. Det var så roligt för deltagarna började gå runt själva och stanna upp och kolla in mossor och lavar och ville veta vad de såg.

Så vek vi av från spången en bit till ännu en fin plats med stora härliga mossklädda block som ger en trolsk känsla. Stenarna var klädda av kvastmossa, en mossa som liksom gamla sopkvastar är böjd i toppen. Här fanns också vitmossa, som är antiseptisk och blodstoppande och därför skulle ingå i husapoteken förr. Ett lager med vitmossa blir också som ett historiearkiv eftersom det som hamnar där blir så välbevarat, som tex Bockstensmannen. Och vitmossan är en viktig kolsänka eftersom kol kan bindas där i tusentals år utan att brytas ner. Men det förutsätter att man inte bryter torven (lagrad vitmossa) utan låter den vara kvar.

Gjorde ytterligare en avstickare från sjön upp till en björkhögstubbe som var full av fnösketikor. En ticka som man använt för att göra upp eld och som varit så viktig att man hittat den i gamla stenåldersgravar.

Fortsatte till en granlåga vars undersida var täckt av ullticka. En svamp som ligger tätt mot underlaget och ser ut som om någon skulle hållt ut varm choklad. Ullticka är en signalart som signalerar äldre och tämligen opåverkade granskogar. Tycker det är så läckert, vi var nära bebyggelse och ändå finns det tickor som visar att skogen är mer eller mindre opåverkad. Men det har ju inte kalavverkats här utan skogen får i huvudsak utvecklas i sin egen takt. Ullticken blev också en av dagens höjdpunkter för flera av deltagarna.

Vi fortsatte längs sjön till ett bestånd pors som deltagarna fick dofta på som jämförelse till skvattramsdoften. Porsens doft är lite fräschare, eller ”vildsval” som Harry Martinsson kallade den, han liknade också porsen vid de svenska vildkärrens lavendel. Invid porsen växte det alsly med fina violetta knoppar.

Så tog vi en fikapaus vid badplatsen. Efter pausen berättade jag om det för Tyresö och Sörmland så karakteristiska sprickdalslandskapet, där Barnsjön ligger som i en spricka. Jag läste också en strof ur Nils Holgersson där Selma Lagerlöf målande beskriver detta landskap sett från gåsryggen.

Så gick vi uppför backen och ner till några tibastbuskar som stod i full blom. Så otroligt fina med sina rosaröda blommor på bar kvist, ännu en vårblomma. Som så många gånger tidigare under guidningen kom kamerorna fram och så fick de fina blommorna förevigas. Tibasten var också en höjdpunkt för många deltagare. Hela växten är dock jättegiftig, inte minst de lockande röda bären eller stenfrukterna. På latin heter den *Daphne mezereum* där *mezereum* kommer av arabiskans eller persiskans *mazeyrin* som lär betyda döda. Men den var effektiv om man skulle stå emot skogsråets makt!

Fortsatte till en kulle där man står vid foten av mossklädda asprötter, en otroligt fin liten plats. Här repeterade vi lite mossor och hittade också den fina lilla neongröna kammossan och filtlav som bredde ut sig som filter på mosstöcket.

Fortsatte på gångvägen till en igenväxningsyta. En av deltagarna sade: ”Är det så här det bli när man inte slår eller har bete?” Och det är ju precis så det är, det visar verkligen hur viktig det är med hävd för att inte marker ska växa igen. Mot igenväxningsytan växer flera aspar som är översållade med asptickor. Asptickorna är en förklaring till att asparna murknar så tidigt och kan bli så fina boträd till många fåglar. Under en av asptickorna var det ett litet hål där en blåmes flög ut och in, också en av dagens höjdpunkter.

Gick till en kraftig enbuske. Enen är ju också knuten till det öppna landskapet. De taggiga barren är ett skydd mot bete vilket gör att den kan stå kvar i beteshagar. Pratade om alla enens användningsområden förr och nu och hur man skördade enbär. På enen var det fina kikkbär, en gallbildning som orsakas av den lilla engallmyggan och som man förr försökte bota kikhosta med.

Här avrundade jag och sammanfattade guidningen, så att de som ville kunde avvika utan att följa med tillbaka till busshållplatsen. Som vanligt var deltagarna jättenöjda. Det är så tacksamt att naturvägleda för naturen gör ju så stor del av jobbet. Men som flera av deltagarna påpekade, ibland behövs det en guide för att få upp ögonen för allt det vackra och fascinerande i naturen. De nya deltagarna tyckte det var så fantastiskt att Tyresö har naturguidningar, vilket även de andra stämde in i. En av dem som kommit att bli en stammis frågade hur lång tid det tog för mig att förbereda varje guidning. Han tänkte att det borde ta 3-4 dagar med tanke på hur väl förberedd han uppfattade att jag är! Blev glad över att han och även de andra kunde se att det ligger en hel del jobb bakom att få till en bra guidning. En av de unga deltagarna som var med för andra gången berättade att hon börjat läsa naturvård på universitetet och att hon tack vare min förra guidning kunde vandra i mossor när hon var ute på sin första exkursion! En av de äldre kvinnorna sade: ”Tänk, vad härligt, att få lära sig så mycket nytt fast jag är så gammal!” Och visst är det en härlig inställning, att man alltid har så mycket kvar att lära sig och uppleva!